

Vlado Valenčič

Starostna in družbena struktura prebivalstva v predjožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754

I.

Rezultati štetja l. 1754 o starostni strukturi so bili obdelani po župnijah in vikariatih po petih starostnih skupinah, predpisanih z reskriptom od 19. januarja 1754, v konskripcijskih tabelah ljubljanske škofije in stiškega arhidiakonata.¹ Ohranjen je še drug vir s podatki posvetnega štetja iz l. 1754 na nekdanjem Kranjskem, Goriškem in Gradiščanskem, kjer je prebivalstvo razvrščeno po istih starostnih skupinah in po posameznih okrožjih.² Sumarija obeh štetij, cerkvenega in posvetnega, iz l. 1754 za Štajersko po predpisanih starostnih skupinah ter po okrožjih in cerkvenih upravnih področjih sta tudi ohranjena in že objavljena.³ Iz srede XVIII. stoletja imamo torej prikaz starostne strukture za skoraj vse slovensko ozemlje. To je toliko pomembnejše, ker do srede XIX. stoletja ni več podobnih podatkov, ki bi dajali sliko o starostni sestavi prebivalstva na našem ozemlju. Pri poznejših vojaških konskripcijah so bile le posamezne skupine moškega prebivalstva razvrščene po starosti, tako da iz ohranjenih pregledov ni mogoče posneti celotne starostne strukture.⁴ Šele z ljudskim štetjem l. 1857, prvim po opustitvi zastarelega sistema vojaških

¹ KapALj, fasc. 128/1, 8, C/10, Conscriptions-Tabella aller in denen zum Bistumb Laybach gehörigen Pfarren und Vicariaten im Herzogthum Steyer, Kärnthen und Crain hefindlichen Seelen de A. 1754. — DAS, Breckerfeld, Fasc. IV. Topografija Kranjske. Conscriptions-Tabella deren unter dem Sittlicherischen Archidiakonats wohnenden unterthänigen und andern Seelen.

² DAS, Reprezentanca in komora, fasc. XXI, Häuser und Seelenbeschreibung im Lande Krain im Jahre 1754. — Dr. Janko Polec v oceni razprave: Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. GMS XVIII/1937, str. 155, je objavil iz tega gradiva tabelo »Podložno in drugo prebivalstvo na Kranjskem in na Goriškem ter Gradiščanskem po posvetnem štetju l. 1754.«

³ Manfred Straka, Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. LI/1960, str. 98 sl.

⁴ Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Ljubljana 1936, str. 31 sl.

konskripcij, je bila izvedena temeljitejša starostna statistika. Zato ne bo odveč, če posvetimo nekaj pozornosti analizi najstarejših podatkov o starostni sestavi prebivalstva.

Podatkov o starosti nisem izkoristil po župnijskih popisnih seznamih, ker bi tako delo zahtevalo grupiranje vseh popisanih oseb v posamezne starostne skupine in bi bilo preveč zamudno. V naslednjih tabelah uporabljam rezultate, kakor so bili izkazani v že omenjenih sumarijih za ljubljansko škofijo in stiški arhidiakonat. V starostnih skupinah nad 20 let so v sumarijih ločeno izkazani samski in poročeni; ker gre v naslednjem pregledu le za prikaz starostne strukture, jih navajam skupaj.

Podatki ljubljanske škofije so navedeni ločeno za župnije po posameznih deželah, posebej so izkazani za župnije stiškega arhidiakonata. Zaradi lažje primerjave so podatki preračunani tudi v relativne številke, ki kažejo delež starostnih skupin na 1000 oseb.

Ljubljanska škofija				
Starostne skupine	Kranjske župnije		Štajerske župnije	
	moški	ženske	moški	ženske
od 1 do 15 let	17 503	17 072	8 772	8 502
od 15 do 20 let	4 729	5 842	2 192	2 702
od 20 do 40 let	13 021	14 469	6 600	7 395
od 40 do 50 let	4 195	4 127	2 358	2 118
nad 50 let	3 742	3 283	2 428	1 804
	43 190	44 793	22 350	22 521
Starostne skupine	Ljubljanska škofija		Stiški arhidiakonat	
	Koroške župnije		moški	ženske
	moški	ženske		
od 1 do 15 let	2 177	2 101	11 217	11 360
od 15 do 20 let	585	800	2 996	3 266
od 20 do 40 let	1 974	2 340	8 911	9 084
od 40 do 50 let	768	756	2 551	2 522
nad 50 let	734	604	2 143	1 937
	6 238	6 601	27 818	28 169

Od 1000 oseb je bilo v posameznih starostnih skupinah:

Ljubljanska škofija				
	Kranjske župnije		Štajerske župnije	
	moški	ženske	moški	ženske
od 1 do 15 let	405	381	392	378
od 15 do 20 let	110	131	98	120
od 20 do 40 let	301	323	295	328
od 40 do 50 let	97	92	106	94
nad 50 let	87	73	109	80
	1000	1000	1000	1000

	Ljubljanska škofija		Stiški arhidiakonat	
	Koroške župnije			
	moški	ženske	moški	ženske
od 1 do 15 let	349	318	403	403
od 15 do 20 let	94	121	108	116
od 20 do 40 let	316	355	320	322
od 40 do 50 let	123	114	92	90
nad 50 let	118	92	77	69
	1000	1000	1000	1000

Starostna struktura si je bila po vseh okoliših podobna, delež istih starostnih skupin si je bil blizu, le v koroških župnijah so bili mlajši letniki šibkejši, starejši pa močnejši. Pri obeh spolih se pojavlja isto značilno razmerje. Moški skupini 15 do 20 ter 20 do 40 letnih sta bili sorazmerno šibkejši kot pri ženskah, delež otrok ter nad 40 letnih pa je bil pri ženskah nižji. Razlog oslABLjenosti moških letnikov v delovni starosti po vsej verjetnosti ni bil rezultat prirodnega gibanja, temveč ga moramo iskati v odseljevanju in vojaški službi.

Razdelitev prebivalstva po istih starostnih skupinah vsebuje sumarij posvetnega štetja iz l. 1754 za okrožja Gorenjsko, Dolenjsko, Notranjsko, Goriško in Gradiščansko. Po tem sumariju so posamezna okrožja štela prebivalcev⁵:

Okrožja	Moških	Zenskih
Gorenjsko	61 209	65 319
Dolenjsko	65 503	65 247
Notranjsko	44 127	43 149
Goriško	40 457	39 562
Gradiščansko	11 344	10 974

Od 1000 oseb je odpadlo po okrožjih na starostne skupine:

	Gorenjsko		Dolenjsko		Notranjsko	
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske
od 1 do 15 let	382	369	419	401	358	353
od 15 do 20 let	99	110	99	107	102	99
od 20 do 40 let	326	336	321	335	321	317
od 40 do 50 let	108	106	89	90	98	100
nad 50 let	85	79	72	67	121	131
	1000	1000	1000	1000	1000	1000

⁵ Polec, n. o. m. str. 155.

	Goriško		Gradiščansko	
	moški	ženske	moški	ženske
od 1 do 15 let	354	346	354	336
od 15 do 20 let	88	95	100	99
od 20 do 40 let	309	297	324	318
od 40 do 50 let	104	100	108	110
nad 50 let	145	162	114	137
	1000	1000	1000	1000

V spodnještajerskih okrožjih so l. 1754 našteali⁶:

	moških	ženskih
Celjsko okrožje	82 755	76 833
Mariborsko okrožje	77 720	81 988

Po cerkvenem štetju je bilo v župnijah goriške nadškofije na Spodnjem Štajerskem 56 202 moška in 58 772 žensk. Te župnije so bile raztresene po vsem Spodnjem Štajerskem južno od Drave.

Delež posameznih starostnih skupin na 1000 oseb je bil:

	Celjsko okrožje		Mariborsko okrožje		Župnije goriške nadškofije	
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske
od 1 do 15 let	343	352	350	336	349	338
od 15 do 20 let	84	101	95	105	105	105
od 20 do 40 let	368	349	331	375	333	356
od 40 do 50 let	106	114	124	108	116	110
nad 50 let	99	84	100	76	97	91
	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Med posameznimi področji so glede starostne strukture razlike, ki so bistvenega značaja. Na Gorenjskem in zlasti na Dolenjskem je bil delež prebivalstva v starosti do 15 let zelo močan, na ostalih področjih je bil znatno nižji. Na Notranjskem, Goriškem in Gradiščanskem je bil sorazmerno precej močnejši delež nad 50 letnih. Na Spodnjem Štajerskem sta bili v primeri z ostalimi področji krepkejši starostni skupini od 20 do 50 let. Na splošno je bila skupina 20 do 40 letnih močnejša pri ženskem spolu; kjer prevladuje delež te skupine pri moškem spolu, razlike niso izrazite.

Gotovo so pogoji prirodnega gibanja v veliki meri vplivali na razlike v starostni strukturi prebivalstva. Pri tem ni moglo biti odločilno število rojenih, ki se je v razmerju do števila prebivalstva manj spreminjalo kot število umrlih. Razne bolezni, zlasti epidemije, so mnogokrat zahtevale številne smrtne žrtve. Epidemije so različno prizadele posamezna področja

⁶ Straka, n. o. m. str. 98 sl.

in tudi vpliv na posamezne starostne letnike ni bil pri vseh boleznih enak. Nekatere so imele za posledico veliko umrljivost otrok, druge so razredčile starejše starostne skupine. Starostna struktura se je mogla zaradi večje umrljivosti bistvenejše spremeniti in tako so nastale večje razlike po raznih področjih. Tudi gospodarske in socialne razmere niso bile brez vpliva, tako npr. Straka v svoji razpravi opozarja na značilnosti starostne strukture v okoliših, kjer so bili številnejši kmečki posli. V takih okoliših je sorazmerno manj ljudi stopilo v zakon, toda sorazmerno starejših, kar je imelo za posledico nižje število rojstev.⁷ V starostni strukturi se je to izražalo v nižjem deležu otroške starostne skupine in večjem deležu starostnih skupin starejših letnikov. V večji meri kažejo tako starostno strukturo koroške župnije ljubljanske škofije, kjer so kmečki posli tvorili precejšen odstotek prebivalstva. Podobno strukturo sta imela Goriško in Gradiščansko, kjer pa so morali biti odločilni drugi razlogi. Odkriti bi jih mogel podrobnejši študij razvoja populacije na tem področju.

Primerjava starostne strukture iz srede XVIII. stoletja s strukturo v preteklem stoletju ali s sedanjo ni naloga te razprave. Objavljeni rezultati pa bodo mogli biti koristna osnova za tako primerjavo, ki bi pokazala znatne in bistvene spremembe, nastale pod vplivom izboljšanja zdravstvenih razmer, sprememb v prirodnem gibanju ter sprememb v gospodarskem in socialnem razvoju.

II.

Najvišji reskript od 13. oktobra 1753, ki je dal podlago za popis prebivalstva po župnijah, je zahteval, da se poleg starosti popisane osebe navede tudi njen družbeni položaj (*conditio*). Danes bi temu ustrežal pojem poklica ali gospodarske dejavnosti. Za prvi popis prebivalstva je bila ugotovitev družbene strukture zahtevna naloga. Zakaj je bila postavljena, si moremo razložiti z enim izmed namenov popisa. Cesarica Marija Terezija je pripravljala reforme kmetских odnošajev, istočasno je teklo delo na davčni rektifikaciji in terezijanskem katastru. Cilj reform je bila ohranitev podložniške posesti. Zato je bilo potrebno poznavanje stanja te posesti, števila posameznih posestnih kategorij ter števila tistih, ki so bili brez posesti, njihovo medsebojno razmerje ter razmerje do celotnega prebivalstva. Pri štetju ugotovljeno prebivalstvo naj bi se zato razčlenilo po značaju zemljiške posesti, kot so delali pri davčni rektifikaciji z delitvijo kmetov na zemljake, polzemljake itd.⁸

Reskripta od 19. januarja ter od 16. februarja 1754, ki sta odredjela izvedbo popisa z razčlenitvijo prebivalstva po petih starostnih skupinah, po spolu in po civilnem stanu (samski, poročeni), vprašanja po družbenem položaju nista postavila. Pač pa je bilo ugotavljanje družbene strukture naloga popisa hiš, odrejenega z reskriptom od 2. marca 1754. Popis hiš naj

⁷ Straka, n. o. m. str. 112 sl.

⁸ Henryk Grossmann, *Die Anfänge und geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik in Österreich*. Statistische Monatschrift. Neue Folge. XXI. Jahrgang. Brünn 1916, str. 351.

bi dal vpogled v naselitvene razmere (kraji, vasi, trgi, mesta) in v družbeno strukturo z označbo hišnih gospodarjev kot zemljakov, polzemljakov, četrtnjakov, kovačev, dninarjev in profesionistov (obrtnikov). Zajel je po reskriptu vse obljudene hiše krščanskega prebivalstva z izjemo gradov in pristav, ki so pripadale gospostvom, župnišč, šol itd. Za splošno karakterizacijo te izjeme niso bile bistvene.⁹ Reskriptu je bil priložen obrazec za napoved (Fassions-Tabelle) vseh posameznemu gospostvu podložnih in drugih obljudenih hiš, bodisi z ali brez njiv in zemljišč. Obrazec je vseboval rubrike za ime kraja (mesta, trga, vasi), za ime hišnega posestnika, za označbo njegovega stanu, za kategorijo zemljiške posesti, ali je cel, pol ali četrtzemljak, vrtnar, kovač, dninar ali pa profesionist, ter zadnjo rubriko za skupno število hiš.¹⁰ Sumariji po tej razčlenitvi družbene strukture niso bili sestavljeni. Zdi se, da popisovalnih organov niso hoteli obremenjevati s tem delom, za izvedbo katerega bi bila potrebna obsežna in komplicirana navodila ter definicije posameznih pojmov. Pri nedovoljni izvežbanosti upravnih organov in različnosti gospodarskih razmer in pravnih institucij v posameznih deželah tudi ne bi mogli dobiti po enotnih metodoloških vidikih urejenih rezultatov. Zato je bila za obdelavo osnovnega popisnega gradiva izbrana druga pot kot pri štetju prebivalstva. Štetje so obdelali najnižji upravni organi, dvor je dobil le sumarije. Od popisa hiš pa je bilo treba osrednji vladi dostaviti posamezne originalne napovedi, da bi jih mogla uporabiti za upravne namene.¹¹ Verjetno je gradivo popisa hiš ostalo v glavnem neobdelano in se povečini ni ohranilo; vsaj rezultati za naše kraje, bodisi za večje, bodisi za manjše teritorialne enote, niso znani. Grossmann je našel v arhivu dunajskega notranjega ministrstva le napovedi (fasije) iz Moravske in Češke.¹²

V ohranjenem arhivu kranjske reprezentance in komore se ne da ugotoviti, kako je bil pri nas izveden popis hiš in družbenega položaja hišnih posestnikov. Ohranjeno pa je poročilo deželne vlade dvoru od 16. februarja 1754, v katerem so bila obravnavana vprašanja, ki so se pojavljala ob zahtevi reskripta od 13. oktobra 1753 po ugotavljanju stanu kot družbenega položaja popisanih prebivalcev. Pri reprezentanci in komori so se zavedali, da besedilo reskripta za uspešen popis stanovske pripadnosti ne zadostuje ter da so potrebna podrobnejša navodila o načinu, kako naj se izvede. Reskript bi bilo treba duhovščini pojasniti in njeno delo čim bolj olajšati. Zato se je deželna vlada ukvarjala z načinom izvedbe popisa, pripravila je osnutek »Rationarium Regiminis«, nekakšna pojasnila o pomenu ugotavljanja družbene strukture ter osnutke treh obrazcev, ki naj jih bi izpolnile duhovne in posvetne gosposke s svojimi podatki. Osnutki obrazcev niso ohranjeni, vsaj v arhivu reprezentance in komore jih ni, na-

⁹ Grossmann, n. o. m. str. 362.

¹⁰ Grossmann, n. o. m. str. 363, op. 5.

¹¹ Grossmann, n. o. m. str. 362 sl.

¹² Grossmann, n. o. m. str. 364 sl. op. 7. — Straka, n. o. m. str. 100, omenja, da je velik del štajerskega gradiva o popisu hiš v stanovskem, manjši del pa v deželnem arhivu v Gradcu.

mesto njih nam »rationarium regiminis« daje vpogled, kako si je kranjska deželna vlada zamišljala izvedbo popisa.¹³

»Rationarium regiminis« je koncipiral Janez Peter Hentl (tudi Hentel), tedaj zaposlen kot revident in aktuar pri poslih davčne rektifikacije. Sredi leta 1754 je bil prestavljen za tajnika pri reprezentanci in komori (Mittels Secretarius).¹⁴ Da se je Hentl, še zaposlen pri poslih davčne rektifikacije, ukvarjal s problemi popisa, kaže, kako tesno sta bili obe akciji v zvezi. Saj je bilo treba v popisih rustikalnih zemljišč za terezijanski kataster (Bekanntnuss-Tabellen) navesti za zemljiške posestnike tudi njihovo dejavnost (Handtirung oder Gewerb des Possessoris). Brez dvoma je iz svoje skušnje poznal težave, ki jih pri takem delu povzroča nejasnost pojmov in neenotnost postopka; temu naj bi odpomogla pojasnila navodila, ki naj jih bi popisovalci dobili.

Hentlov osnutek »rationarii regiminis« ni bil samo metodologija nameravanega popisa, temveč je izražal tudi sodbo o tedanji družbeni strukturi, o pomenu in številčni moči posameznih stanov in predloge za potrebne spremembe. Izražene misli seveda niso le Hentlove, saj so predstavljale tedaj splošno priznane smernice državne demografske politike v času prosvetljenega absolutizma. V svojem osnutku je Hentl izrecno poudarjal, da more le razčlenitev družbene strukture po obstoječih stanovih odgovoriti na številna vprašanja, ki se pojavljajo v zvezi z demografsko politiko. Postavil je več takih vprašanj glede na naše razmere in skušal na nje odgovoriti. Ker je to gotovo eden izmed redkih poskusov sodobne analize družbene strukture, ne bo odveč, navesti sodbe o posameznih stanovih.

Ugotovitev števila duhovščine bo pokazala, če ni prekomerno narasla, kar so mnogi upravičeno domnevali, in če naj se postavijo meje zoper nadaljnje naraščanje. Nadštevilna duhovščina, ki ne služi javnosti, naj bi se preusmerila v dušno pastirstvo. V poročilu l. 1754 je bila torej izražena misel, ki jo je pozneje realiziral Jožef II. Za gosposki stan (Herrenstand, višje plemstvo) se postavlja vprašanje, ali naj deželni knez še dalje brez premisleka (unbedenklich) povečuje njihovo število in če ni mogoče že preštevilten v primeri s premoženjem, ki je v njegovi posesti, ter glede političnega vpliva, ki presega pravo razmerje v primeri z ostalimi stanovi. Moglo bi se izkazati, da je med viteškim stanom (nižjim plemstvom) več revnih plemičev kot bogatih trgovcev in da je podeljevanje plemstva trgovcem v škodo njihovim otrokom in državi. Kajti trgovci, ki postanejo plemiči, mislijo, da opravljanje trgovskih poslov ni več primerno njihovu novemu stanu. V brezdelju in pretiranem razkošju zapravljajo premoženje, ki so ga njihovi starši pri trgovini in manufakturah s pridnostjo in težkim delom pridobili v korist domovine. Visoke takse za podelitev plemstva naj bi jih odvrčale od misli, da bi se zanj potegovali in sami sebe ter svoje potomstvo vodili v propast. Otroci trgovcev imajo pri svojih starših vso priložnost, da se temeljito priučijo trgovini in mnogo doprinesejo k njenemu napredku. Mnogi trgovci so se iz nič povzdignili do

¹³ DAS, Reprezentanca in komora, fasc. XXI, Häuser und Seelenbeschreibung, poročilo dvoru od 16. februarja 1754.

¹⁴ DAS, Repr. in kom. fasc. VIII, Dienstanstellungen.

premoženja, koliko bolj bi se mogli povzpeti njihovi otroci, če se ne bi prizadevali za plemstvo, temveč ostali zvesti stanu, ki mu dolgujejo svoje blagostanje.

Popis prebivalstva bo ugotovil število revežev. Za dela zmožne bi bilo treba poskrbeti zaposlitev, dela nezmožne bi bilo treba podpirati s sredstvi fondov, v katere bi prispevali krščanski in usmiljeni ljudje, kot je to na Dunaju, v Pragi in v Gradcu.

Uradniški stan je zelo številen; ugotoviti je treba, kako je sestavljen, da bi vladar mogel napraviti potrebne ukrepe. Običajno otrok uradnika dobi očetovo službo; poskrbeti bi morali, da otroci niso navezani na isto službo, temveč se morejo odločiti za druge poklice. Rokodelce v mestih bi bilo treba izkazati ločeno od rokodelcev na podeželju.

Popis naj bi ugotovil tudi iz dežele odsotne podložnike, ki si iščejo delo in zaslužek v drugih državah. Če si mnogo podložnikov praznih rok raje kot v svoji domovini v tuji deželi išče sredstev za preživljanje, je to dokaz, da se drugje dobi lažji in boljši zaslužek kot doma. Vsak vladar bo v tem primeru iskal sredstva, da takemu pojavu odpomore in poskrbi, da bodo podložniki na domači zemlji imeli boljše življenjske možnosti. Izseljevanje povzroča škodo domači deželi, koristi ima in krepi se tuja. Popis naj bi zajel le tiste odsotne, katerih starši so še živi in bi mogli dati potrebne podatke. Pojav izseljevanja v druge dežele je bil torej sredi XVIII. stoletja toliko razširjen, da je vzbujal pozornost in so pričeli misliti na ukrepe, s katerimi bi ga omejili.

»Rationarium regiminis« se izreka za aktivno populacijsko politiko. Naraščanje prebivalstva naj bi se pospeševalo z olajšanjem sklepanja zakonov. Podložnikom je treba v tem pogledu dati svobodo ne pa jih odvracati od stopanja v zakon, kot se je to pred leti dogajalo. Vodi naj se evidenca o gibanju prebivalstva; letno naj se ugotovi število poročenih in krščenih.

Ker naj bi rezultati popisa dali smernice za vso gospodarsko politiko — pomen popisa se v uvodu primerja z načrtom, ki si ga napravi stavbenik, preden prične graditi hišo — je treba poznati tudi materialna sredstva, s katerimi dežela razpolaga, kajti s praznimi rokami se nič ne doseže. Zato naj bi tabele pokazale tudi stanje trgovine, obrti in tovarn; tudi finančna bremena bi bilo treba zajeti, od višine mitnin in drugih dajatev je odvisen uvoz in izvoz blaga.

Reskript, ki je odredil popis prebivalstva, je dal kranjski reprezentanci in komori, kot kaže osnutek njenega »rationarii regiminis«, pobudo za vrsto sugestij in predlogov. Ti se niso omejili na način izvedbe popisa, temveč so skušali vplivati na politične ukrepe. V času, ko je za vse pomembnejše družbene reforme prihajala pobuda od vladarja in njegove okolice, preseneča, da prihaja deželna vlada s predlogom za uvedbo svobodnega sklepanja zakonov ali pa s sugestijo omejitve političnih pravic gosposkega stanu. Saj je npr. kranjski deželni odbor več kot sto let kasneje še razpravljal o zakonu glede ženitnih dovoljenj in plemstvo je ohranilo svoje politične predprave še daleč v preteklo stoletje. Zanimiv in nov je bil v tistem času predlog, da bi se statistično zajelo vse gospodarstvo in tako dobila podlaga za gospodarsko politiko.

V pivnih pose-
vredni prvo histko
za je prvo zakrat z

V pivnih pose-
vredni prvo histko
za je prvo zakrat z

in Goriče pri Sinjem vrhu.

in Goriče pri Sinjem vrhu.

v latinskih seznamih *rusticus* ali *colonus*) najbolj razširjena označba. Nekateri popisovalci so uporabljali istočasno razne izraze, tako da doslednosti v tem pogledu ni bilo. V seznamu župnije Št. Vid nad Ljubljano je najbolj pogosta označba hišni gospodar (*Hauswirth*), kar pomeni v tem primeru kmečkega posestnika. Seznam pilštanske župnije navaja hišne gospodarje poleg kmetov. V radovljiški, šentjernejski in pliberški župniji so omenjeni posamezni svobodniki (*Freisass*), bili so kmetje podložni stanovskemu knjigovodstvu. Župnik pri Sv. Ilju pri Velenju je kmete na splošno označeval z gospodarji (*Wirth*). Skoraj gotovo se je več popisovalcev zavedalo, da morejo imeti nekateri izrazi, ki so jih uporabljali za označbo družbenega položaja, več pomenov in da niso vsi pojmi glede tega jasno opredeljeni. Toda edino šentiljski župnik je izrecno opozoril na relativni pomen uporabljenih izrazov s pripombo: »dass ich durch den Wirth verstehe alle Paurn, welche entweder ganze, halbe oder virthl Hueben possidiren, die Freyhalt verstehe, die mit Bergrecht endweder von Weingarten, Akher oder Gärten der Herrschaft unterworfen seindt, durch die Inwohner verstehe, die bey den Pauern im Haus oder in denen Weingarten Keischen sich aufhalten.«¹⁶

Le izjemoma so nekateri popisovalci pri kmetih navedli obseg hube, katero so imeli v posesti (cel, pol-, četrtezmljak). V obrazcih za popis hiš je bila rubrika za to vprašanje sicer predvidena, kar kaže, da so takemu razlikovanju pripisovali nekaj pomena. Praktično pa je najbrž bil odgovor na to vprašanje manj enostaven, zato so se mu popisovalci izognili.

V kategoriji kmetov je bil zajet tisti del prebivalstva, ki se je preživljal z obdelovanjem zemlje. Ker je bil popis izveden v dobi fevdalizma, so popisovalci uporabljali pri navajanju družbenega položaja mnogokrat izraze, ki so bolj označevali kmetovo razmerje kot podložnika kakor pa njegovo gospodarsko dejavnost. Tako označevanje je razumljivo, saj so popisovalcem v pomoč pri popisovanju verjetno služili tudi urbarji in razni registri zemljiških gosposk, kjer so bili uporabljeni nazivi, ki so bili značilni za podložnikovo razmerje do zemlje v njegovi posesti in do zemljiškega gospoda. Isto velja tudi za druge kategorije podložnega prebivalstva, čeprav je imelo le manjšo zemljiško posest.

Drugo veliko skupino podeželskega prebivalstva so tvorili kajžarji (*Kaischler*, *Keuschler*, v šoštanjskem in škalskem seznamu *Gehaisler* ali *Gehäusler*, latinsko pisani seznamu uporabljajo izraz *cayslerius*). Za to kategorijo manjših zemljiških posestnikov — imeli so običajno malo hišico, kočo ali kajžo z vrtom ali njivico — so bili ponekod v rabi drugi nazivi. V župniji Dovje so poznali le podružnike (*Untersassen*); tudi seznam župnije Griže uporablja ta naziv. Poleg kajžarjev se v nekaterih župnijah omenjajo oštetarji (*Hofstätter*), kakor so ponekod označevali posestnike manjših kmetij; mnogokrat pa so pojma oštetar in kajžar zamenjavali.¹⁷ Zdi se mi, da so oštetarji po svojem gospodarskem in socialnem značaju bližji kajžarjem kot kmetom, zato jih štejem v kategorijo kajžarjev. V

¹⁶ KapALj, fasc. 116/6.

¹⁷ Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1961, str. 293. — Dr. Janko Polec, *Svobodniki na Kranjskem*. GMS XVII/1936, str. 49 in 50, op. 226.

spodnještajerskih župnijah Sv. Ilj pri Velenju, Pilštanj, Podčetrtek in Pod-sreda se pojavlja označba *Freihold* (*Freyhalt*), deloma poleg manjšega števila kajžarjev; vprašanje je, če je ta naziv povsod izražal isti pojem. Župnik pri Sv. Ilju je pod tem razumel le gorskopravne podložnike, ki so bili gosposki podložni z vinogradom, njivo ali vrtom. Seznam župnije Sv. Peter pri Kunšperku izkazuje poleg nekaj oštetarjev ter sogornikov tudi precejšnje število svobodinov (*Freymann*).¹⁸ Značaj kategorije podložnikov, ki so jih označevali z izrazoma *Freihold* in *Freimann*, še ni jasno opredeljen. Pisci, ki so se z njimi ukvarjali, soglašajo, da se je pojem teh nazivov časovno in krajevno spreminjal. *Hauptmann* meni, da je naziv *Freihold* — izraz še ni poslovenjen — v novejši dobi veljal za isto kategorijo prebivalstva, za katero so uporabljali tudi naziv *Freimann*. Urbarji XVI. stoletja jih poznajo že v velikem številu, bili so rokodelci, dninarji in samske osebe brez kmetijske zemlje in so živeli kot gostači.¹⁹ Mislim, da v popisnih seznamih z nazivi *Freihold* ali *Freimann* označenih oseb ne moremo uvrstiti med gostače. V nekaterih vaseh so bili pripadniki teh kategorij zelo številni, bilo jih je znatno več kot kmetov, kar bi bilo za skupino gostačev v tedanjih razmerah nenavadno. *Freihold*e v župniji Sv. Ilj pri Velenju so bili po definiciji popisovalca posestniki posameznih manjših zemljišč, zato sodijo brez dvoma v kategorijo kajžarjev. Arhivski viri kažejo tudi, da so ponekod svobodine (*Freimann*) istovetili z malimi zemljiškimi posestniki oštetarji.²⁰ Iz teh razlogov sem štel osebe označene kot *Freihold* ali *Freimann* tudi v ostalih župnijah v kategorijo kajžarjev. V nekaterih vinogradniških okoliših (Griže, Št. Janž na Vinski gori, Škale, Sv. Peter pri Kunšperku) se omenjajo posebej še sogorniki (*Bergholden*), ki jih je glede na obseg njihove zemljiške posesti vsaj na splošno uvrstiti v kategorijo kajžarjev.²¹ Le v seznamu župnije Št. Janž na Vinski gori so navedeni rojenjaki (*Erbholden*). Tudi te — bilo je le malo primerov — sem uvrstil med kajžarje; nobeden ni imel poslov, kar kaže, da so bili le manjši zemljiški posestniki. V seznamu je bil eden označen kot kmet in rojenjak obenem, torej izraz rojenjak sam ni mogel določno opredeliti značaja podložnikove posesti.

Najnižji sloj v vasi so bili gostači (*Inwohner*, v koroški župniji *Skočidol* je popisovalec uporabljal izraz *Insass*), ki so bili brez zemlje in so živeli na tujih zemljiščih. Gostača označujejo tudi kot človeka iz tujega kraja, ki si išče zaslužka kot najet delavec, bivališče pa si najde proti

¹⁸ Po Sergiju Vilfanu, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 80, uporabljam izraz svobodin, zavedajoč se, da *Freimann* ni povsod in vedno označeval istega pojma.

¹⁹ Dr. Ludmil Hauptmann, *Die Freileute. Carinthia I, Jahrgang 100/1910*, str. 31 sl. — Prim. Dr. Walther Fresacher, *Der Bauer in Kärnten. I. Die persönliche Stellung des Bauers in Kärnten. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. 31. Band. Klagenfurt 1950*, str. 121, ter Anton Mell, *Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark. Graz-Wien-Leipzig 1929*, str. 74, op. 194.

²⁰ DAS, *Rektifikacijski dominikalni akti, Dolenjsko, fasc. 141, No. 12*. V urbarskem izvlečku gospostva Krško iz l. 1756 je popisanih več podložnikov pod nadpisom »*Freymannschaften oder Hoffstätter*«.

²¹ Sergij Vilfan, *Od vinskega hrama do bajte. Slovenski etnograf V/1952*, str. 107 sl.

najemnini v tuji hiši.²² Taka opredelitev je gotovo preozka. V nekaterih seznamih so popisovalci celo gospodarjevega brata, živečega na domu, označevali kot gostača, torej so uporabljali ta naziv tudi za osebe iz istega kraja. Bistveno za gostača je bilo, da je bil brez zemljišča in je prebival v tuji hiši. Latinski sezname uporabljajo za gostača dva izraza in sicer *incola* ter *inquilinus*, včasih enega poleg drugega. Ni opaziti, da bi bila razlika v značaju z enim ali drugim izrazom popisanih oseb, oba naziva so popisovalci uporabljali za isti pojem. V koroških župnijah Sv. Rupert nad Vajškro, Sv. Nikolaj izven Beljaka, Črna in Pliberk je bil za gostača v navadi naziv gost (*Gast*); v Črni in v Pliberku so ta izraz uporabljali poleg običajnega gostača.²³ V seznamih spodnještajerskih župnij Sv. Pavel pri Preboldu, Griže, Šoštanj, Št. Janž na Vinski gori in Škale, kjer je bilo ali je še razširjeno vinogradništvo, naletimo na viničarje (*Weinzerl*), ki jih je bilo več v župniji Št. Janž na Vinski gori, drugeje so bili maloštevilni. Nekateri so živeli v tujih vinogradih, torej so bili po svojem značaju gostači, drugi so bili sogorniki ter so imeli svoj vinograd, ti sodijo z ostalimi sogorniki v kategorijo kajžarjev.

Kot posebno, dokaj številno skupino gospodarsko nesamostojnega prebivalstva moremo izkazati kmečke in druge posle. V seznamih so največkrat navedeni kot hlapci in dekle. V mnogih primerih so točneje označeni po vrsti opravila kot pastirji in pastirice (*Hirt*, *Halter*), kravje in svinjske dekle, pestunje in podobno. V plemiških gospodinjstvih, ki so nekatera imela zelo številno služabništvo, so bili posli za razne vrste hišnih in drugih opravil, vrtnarji, konjski hlapci, kuharice, sobarice itd.

Zelo neenakomerno se v popisih podeželskih župnij omenjajo roko-delci in obrtniki. Več ali manj povsod zasledimo sicer mlinarje, toda drugih obrtnikov v večini župnijskih seznamov ne najdemo; izjeme so sezname, kjer jih je večje število. V nekaterih primerih je obrt navedena skupno z označbo kmeta, kajžarja ali gostača. V župnijah na podeželju se skoraj vedno omenjajo še duhovščina in mežnarji, večkrat tudi plemiči, graščaki ali njihovi oskrbniki, ki so živeli na teritoriju župnije. Javni uslužbenci, zakupniki raznih davščin in pripadniki drugih stanov so redke izjeme.

V mestih in trgih se je struktura stanovske pripadnosti prebivalstva razlikovala od podeželske, kar se seveda izraža v popisnih seznamih tistih župnij, ki so zajeli mestna ali tržna naselja. Nekateri popisovalci so za družinskega poglavarja navedli obrt, ki jo je opravljal. Drugeje so družinske poglavarje v mestih in trgih označevali le kot meščane, da bi jih razlikovali od drugih stanov, ne da bi navajali gospodarsko opravilo.

V pregledu družbene strukture je vse popisano prebivalstvo razdeljeno na pet skupin, kmete, kajžarje, gostače, posle in ostale. Skupina »ostali« je seveda nehomogena, obsega plemiče, duhovščino, meščane, obrtnike, trgovce, odslužene vojake in vse ostale poklice, ki so največkrat zastopani

²² J. Kelemina, *Pravne starine slovenske v filološki luči*. GMS XIV/1933, str. 59.

²³ I. Andreas Schmeller, *Bayerisches Wörterbuch*, München 1872. I. Band, stolpec 953: »Gäste heisst der Steiermärker alle Einwohner, die keine eignen Häuser und Grundstücke haben; kärtn. gost, der Gast, Inwohner, gostja, die Gästin, Inwohnerin«.

le v posameznih primerih. Ker so štiri glavne skupine v čisto podeželskih župnijah zajemale skoraj vse prebivalstvo — v številnih župnijah je komaj 1 ali 2 % odpadlo na ostale — je ta skupina opravičljiva. Kjer pa dosega skupina »ostali« večji odstotek, ga bo mogla pojasniti analiza podatkov.

V posameznih župnijah, kjer niso družinskih poglavarjev označevali po značaju njihove zemljiške posesti, se skupini kmetov in kajžarjev ne moreta ločiti. V takih primerih, ko gre gotovo za pripadnike obeh skupin, so številke v pregledu navedene v sredini med ustrezajočima stolpcema.

Prva tabela vsebuje absolutno število prebivalstva po posameznih skupinah ter skupno število, druga pa odstotek, ki označuje delež skupine na celotnem prebivalstvu.

Ne ukvarjam se na tem mestu s poklicno in socialno strukturo ljubljanskega prebivalstva, ker sem o tem na osnovi podatkov štetja iz l. 1754 že posebej razpravljal.²⁴

Prebivalstvo po skupinah v absolutnem številu

Župnije in vikariati	Kmetje	Kajžarji	Gostači	Posli	Ostali	Skupaj
Bela peč	—	327	44	65	130	566
Kranjska gora	492	740	264	185	24	1705
Dovje	228	364	244	78	21	935
Jesenice	346	1019	494	171	45	2075
Zasip	225		22	28	5	280
Gorje	250	603	134	24	15	1026
Bled	1139	1156	327	160	87	2869
Bohinj	3092		363	136	25	3616
Radovljica	2109	1097	423	331	313	4273
Mošnje	521	628	157	76	51	1433
Kamna gorica	—	—	397	20	193	610
Kropa	—	—	638	27	294	959
Podbrezje	500	539	179	126	11	1355
Ovsiše	237		117	40	33	427
Križe	666	334	139	133	64	1336
Naklo	684	418	204	139	52	1497
Preddvor	2170	849	596	442	211	4268
Šmartin	1223	769	1031	427	61	3511
Kranj	—	—	371	217	912	1500
Smlednik	878	815	427	288	64	2472
Šmartno pod Šmarno goro	235	94	131	71	14	545
Vodice	911	429	405	276	46	2067
Sora	785	425	535	291	50	2086
Št. Vid nad Ljubljano	1410	548	540	343	36	2877
Polhov Gradec	2692		804	600	55	4151

²⁴ Vlado Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dve sto leti. Kronika II/1954, št. 3, str. 196 sl.

Zupnije in vikariati	Kmetje	Kajžarji	Gostači	Posli	Ostali	Skupaj
Rovte	764		162	307	1	1234
Godovič	173		176	66	—	415
Hotedršica	326		156	97	10	589
Logatec	1072		145	207	13	1437
Ig	2346		117	288	34	2785
Motnik	107	31	36	33	167	374
Krašnja	1355	157	252	248	34	2046
Dob	1322	647	368	419	68	2824
Št. Jernej	2972	145	378	325	168	3988
Solčava	256	—	172	123	9	560
Luče	571	153	194	248	30	1196
Ljubno	541	281	93	222	48	1185
Gornji grad	1287	316	126	273	171	2173
Rečica	973	714	156	239	165	2247
Mozirje	1208	34	322	196	279	2039
Braslovče	1697	274	165	294	166	2596
Sv. Jurij ob Taboru . .	722	220	144	158	23	1267
Sv. Pavel pri Preboldu	901	139	92	206	123	1461
Griže	894		104	130	20	1148
Trbovlje	1204		342	298	27	1871
Šoštanj	1126	212	428	410	290	2466
Sv. Ilj pri Velenju . .	546	249	58	145	11	1009
Št. Janž na Vinski gori	331	241	103	88	2	765
Sv. Martin pri Šaleku	229	99	73	88	13	502
Škale	845	376	262	270	71	1824
Slovenj Gradec	—	5	111	137	369	622
Stari trg pri Slovenjem Gradcu	1116	320	828	535	70	2869
Sv. Ilj pri Slovenjem Gradcu	553	10	368	225	47	1203
Razbor	250	116	89	166	2	623
Planina	1514	231	184	376	215	2520
Pilštanj	3132	92	216	365	378	4183
Podčetrtek	691	93	40	117	111	1052
Podsreda	397	339	17	82	273	1108
Sv. Peter pri Kunšperku	1207	663	78	169	41	2158
Bizeljsko	1831		57	127	19	2034
Sv. Rupert pod Vajškro	356	122	320	276	119	1193
Sv. Nikolaj izven Beljaka	148	170	306	165	219	1008
Škočidol	293	181	116	152	52	794
Lipa	219	129	134	157	—	639
Dvor	319	302	343	145	134	1243
Vogrče	56	67	23	17	6	169
Pliberk	1975	239	750	899	355	4218
Šmihel nad Pliberkom	1098	81	160	330	262	1931
Črna	640	164	375	347	97	1623

Prebivalstvo po stanovskih skupinah v odstotkih

Zupnije in vikariati	Kmetje	Kajžarji	Gostači	Posli	Ostali
Bela peč	—	58	8	11	23
Kranjska gora	29	44	15	11	1
Dovje	25	39	26	8	2
Jesenice	17	49	24	8	2
Zasip	80		8	10	2
Gorje	24	59	13	2	2
Bled	40	40	11	6	3
Bohinj	85		10	4	1
Radovljica	49	26	10	8	7
Mošnje	36	44	11	5	4
Kamna gorica	—	—	65	3	32
Kropa	—	—	66	3	31
Podbrezje	37	40	13	9	1
Ovsiše	55		28	9	8
Križe	50	25	10	10	5
Naklo	46	28	14	9	3
Preddvor	51	20	14	10	5
Šmartin	35	22	29	12	2
Kranj	—	—	25	14	61
Smlednik	35	33	17	12	3
Šmartno pod Šmarno goro	43	17	24	13	3
Vodice	44	21	20	13	2
Sora	38	20	26	14	2
Št. Vid nad Ljubljano	49	19	19	12	1
Polhov Gradec	65		19	15	1
Rovte	62		13	25	—
Godovič	42		42	16	—
Hotedršica	55		27	16	2
Logatec	75		10	14	1
Ig	84		4	11	1
Motnik	28	8	10	9	45
Krašnja	66	8	12	12	2
Dob	47	23	13	15	2
Št. Jernej	75	4	9	8	4
Solčava	46	—	31	22	1
Luče	48	13	16	21	2
Ljubno	45	24	8	19	4
Gornji grad	59	14	6	13	8
Rečica	43	32	7	11	7
Mozirje	59	2	16	9	14
Braslovče	65	11	6	11	7
Sv. Jurij ob Taboru	57	17	11	13	2
Sv. Pavel pri Preboldu	62	9	6	14	9
Griže	78		9	11	2

Zupnije in vikariati	Kmetje	Kajžarji	Gostači	Posli	Ostali
Trbovlje	64		18	16	2
Šoštanj	46	8	17	17	12
Sv. Ilj pri Velenju	54	25	6	14	1
Št. Janž na Vinski gori	43	32	13	12	—
Sv. Martin pri Šaleku	46	20	14	17	3
Škale	46	21	14	15	4
Slovenj Gradec	—	1	18	22	59
Stari trg pri Slovenjem Gradcu	39	11	29	19	2
Sv. Ilj pri Slovenjem Gradcu	46	1	30	19	4
Razbor	40	19	14	27	—
Planina	60	9	7	15	9
Pilštanj	75	2	5	9	9
Podčetrtek	66	9	4	11	10
Podsreda	36	30	2	7	25
Sv. Peter pri Kunšperku	56	31	3	8	2
Bizeljsko	90		3	6	1
Sv. Rupert nad Vajškro	30	10	27	23	10
Sv. Nikolaj izven Beljaka	15	17	30	16	22
Skočidol	37	23	15	19	6
Lipa	34	20	21	25	—
Dvor	26	24	27	12	11
Vogrče	33	39	14	10	4
Pliberk	47	6	18	21	8
Šmihel nad Pliberkom	57	4	8	17	14
Črna	40	10	23	21	6

IV.

Duhovnije z večino neruralnega prebivalstva se razlikujejo v pregledu od pretežno agrarnih župnij predvsem po visokem deležu skupine »ostalih«. Med takimi duhovnijami so tiste, ki se teritorialno krijejo z mestnimi ali tržnimi naselji, ter kraji, kjer je prevladovala železarska obrt.

Bela peč, Kropa in Kamna gorica so si bile po svoji gospodarski strukturi sorodne, v vseh treh krajih je bilo železarstvo obrtna panoga, s katero se je ukvarjala večina prebivalstva. V Beli peči je bilo izkazano večje število kajžarjev, temu sloju je pripadalo nad polovico vseh oseb, popisanih v tem kraju. Skoraj gotovo so se tudi kajžarji ukvarjali z železarstvom ali drugo dejavnostjo, ki je bila v zvezi z železarstvom, npr. kopanjem in prevažanjem rude, oglarjenjem in podobnimi opravili. Toda le pri enem kajžarju je navedba, da je bil kladivarski mojster, pri drugih njihova dejavnost ni označena. Pri dvajsetih družinskih poglavarjih drugih skupin so označbe, ki kažejo, da so se ukvarjali z železarsko obrtjo (fužinar, kladivarski mojster, žebjar), med njihovimi posli je bilo 13 kladivarskih hlapcev, tudi en kajžar je bil kladivarski hlapec. Za Kropo in Kamno gorico je značilno isto razmerje med posameznimi skupinami. Dve tretjini

prebivalstva v obeh krajih sta sodili v kategorijo gostačev, to je stanovalcev v tujih hišah; v Kropi so bile sicer navedbe glede tega pomanjkljive in se je moglo v nekaterih primerih samo po vrstnem redu popisanih sklepati, da so gostači. Popisovalec v Kropi je le s splošno opombo označil, da se Kroparji ponajveč ukvarjajo z rudarstvom, oglarstvom in kovaštvom. Po drugih podatkih je l. 1769 železarstvo zaposlovalo v Kropi okrog 400 oseb.²⁵ Za Kamno gorico je v seznamu navedena dejavnost 173 popisanih oseb, med temi je bilo 44 hišnih lastnikov in 129 gostačev. Železarstvo je zaposlovalo: 21 fužinarjev in topilcev železa, 41 žebbljarjev, 14 njihovih pomočnikov, 3 kovinarje, 2 kovača, 4 cajnarje (kovače železnih palic) z dvema pomočnikoma in 18 oglarjev. Ni dvoma, da so tudi višji mojster in trije faktorji bili zaposleni v železarstvu, ravno tako 18 delavcev, pri katerih sicer manjka podrobnejša navedba. Omenja se še pet žebbljarskih in delavskih vdov. Ker so v železarskih obratih delali tudi družinski člani, žene in otroci, je bilo število oseb, ki so se ukvarjali z železarstvom, dejansko večje, kot kaže popisni seznam.

V seznamu kranjske župnije so družinski poglavarji označeni največ kot meščani; rokodelstvo ali obrt, ki so jo opravljali, je le izjemoma navedena. Kranj je imel poleg navadnih gostačev še posebno kategorijo meščanskih gostačev. Med mestnimi prebivalci se omenjajo tudi pomočniki in vajenci, nekaj javnih uslužbencev, dninarjev, duhovnikov, mežnarjev in plemičev; precejšnje število popisanih je brez vsake označbe, ki bi kazala njihov družbeni položaj ali gospodarsko dejavnost.²⁶ Popolnoma urbanski značaj je imel takratni slovenjgraški vikariat, ki se je kril z mestnim teritorijem. Gospodarska dejavnost družinskih poglavarjev je bila v seznamu povečini navedena. Obrti in rokodelstva, ki so bila zastopana, so splošnega značaja in ne kažejo, da bi bilo gospodarstvo v večji meri usmerjeno v kakšno določeno panogo. Velik delež nekmetijskega prebivalstva je imel tudi vikariat Motnik. V trgu Motniku so bili družinski poglavarji ponajveč označeni kot meščani, kot rokodelci je bil naveden le en tkalec.

Popisi prebivalstva so zajeli še nekaj drugih mestnih in tržnih naselij, ki pa so bila v župnijah s prevladujočim ruralnim prebivalstvom. Njihovo drugačno strukturo spoznamo le po nekoliko višjem odstotku skupine »ostalih«. V mestu Radovljici pri večini družinskih poglavarjev — bilo jih je 80, vseh prebivalcev pa 399 — manjka vsaka označba njihovega družbenega položaja ali gospodarske dejavnosti. V Ljubnem, Gornjem gradu, Rečici ob Savinji, Braslovčah, Pilštanju in največkrat tudi v Podsredi, kjer so sicer posamezniki označeni kot rokodelci, so družinski poglavarji navedeni kot meščani. V Mozirju, Šoštanju in Podčetrtku so le posamezniki izkazani kot meščani, pri večini je bila navedena obrt, ki so jo opravljali; v Planini je dosledno zapisana le obrt. V Pliberku je poleg označbe meščanstva povečini navedena tudi obrt, v trgu je bilo 82 rokodelskih mojstrov in drugih obrtnikov z 21 pomočniki in 12 vajenci.

²⁵ Franjo Baš, Iz zgodovine hiše v Kropi. ZČ VI—VII/1952—1953, str. 622.

²⁶ Vlado Valenčič, Prebivalstvo na območju občine Kranj. 900 let Kranja. Spominski pbornik. Kranj 1960, str. 312 sl.

Ce je bil v mestnih in tržnih naseljih, kjer je posamezni družinski poglavar navadno opravljal eno ali drugo lahko ugotovljivo obrt, popis glede družbenega položaja in gospodarske dejavnosti tako neenoten in pomanjkljiv, je razumljivo, da v ruralnih naseljih, kjer so prebivalce razlikovali v glavnem le po značaju njihove zemljiške posesti, ni bilo bolje. Popis pa je kolikor toliko zajel posebno, v posameznih krajih bolj razširjeno obrtno dejavnost, kot je bilo npr. železarstvo. V Mojstrani se omenjajo trije kladivarji s pomočniki, na Jesenicah in Javorniku je bilo 14 kovačev, šest med kajžarji, ostali med gostači, ter 22 delavcev, kateri so bili verjetno zaposleni v železarstvu. V seznamu bohinjske župnije so pod fužinami popisani skupaj delavci s svojci, v Bistrici jih je bilo 47, v Stari Fužini 58. Posebej izven fužin se železarski delavci ne omenjajo. V mislinjskih fužinah, župnija Sv. Ilj pod Turjakom, je bilo po popisu zaposlenih 15 železarskih delavcev in drvarjev, skupaj z družinskimi člani jih je bilo 37. Med gostači naselja Škalski Cirkovci v škalski župniji je bilo 7 rudarjev, ni mi bilo mogoče ugotoviti, kakšen rudnik je bil v tem kraju. V Bistrici in na Dvoru, župnija Šmihel nad Pliberkom, je bilo 23 kladivarjev in žebjarjev, nekateri izmed njih so bili označeni tudi kot kmetje ali kajžarji. V župniji Črna so bili popisani 1 fužinar, 1 topilec in 7 rudarjev. Med prebivalci trga Kozje v župniji Pilštanj je bilo izkazanih 5 steklarjev, kar kaže, da je v tem kraju obratovala steklarna.

Razen železarstva se obrti in rokodelstva v popisih kranjskih župnij redko omenjajo, izjeme so mlinarji, ki jih najdemo v večini župnij. Ker je bilo mlinarstvo svojevrstnega značaja kot vmesni člen med krajevno žitno proizvodnjo in domačo potrošnjo, sodi bolj med dopolnilne kmetijske dejavnosti, zato ga pri običajni obrti posebej ne omenjam. Le popisa predvorski fari je bilo 64 rokodelcev, 1 kramar in 1 krčmar (vinotoč), ki so bili deloma kajžarji deloma gostači ter so v pregledu izkazani v teh dveh skupinah.²⁷ Od navedenih rokodelcev je bilo 13 čevljarjev, 12 tesarjev, 10 krojačev, po 5 tkalcev, kolarjev, kovačev in sodarjev, 3 izdelovalci sit, 2 zidarja, po en steklar, mizar, žebjar in izdelovalec pip. Bili so raztreseni po vsej župniji, noben kraj z obrtniki močnejše ne izstopa izmed drugih. Število obrtnikov je za 800 gospodinjstev, kolikor jih je župnija imela, kar precejšnje in kaže, da so bili s popisom verjetno v celoti zajeti. V šentjernejski fari, za katero je popis le delno ohranjen, je bilo pri 700 gospodinjstvih popisanih 14 obrtnikov; ni verjetno, da je bila obrt v obsežni župniji tako slabo zastopana, verjetneje je, da popisovalec ni pri vseh, ki so se z obrtjo ukvarjali, označil njihove dejavnosti.

V spodnještajerskih seznamih naletimo tudi v ruralnih naseljih pogosteje na omembo obrtnikov. Toda le v župnijah Sv. Pavel pri Preboldu, Šoštanj in Škale jih je bilo izkazanih večje število, ki vzbujata vtis, da so bili zajeti morda v celoti. Popisovalec v župniji Sv. Pavla pri Preboldu je obrtnike in druge pripadnike nekmečkega stanu popisal posebej. Od 250 družinskih poglavarjev je bilo 17 obrtnikov. V župnijah Šoštanj in Škale so bili obrtniki tudi kmetje, kajžarji in gostači, isto je bilo v žup-

²⁷ Valenčič, n. o. m. str. 315 sl.

nijah Planina in Sv. Peter pri Kunšperku, kjer pa so bili manj številni. Ker so bili na prvem mestu označeni kot kmetje, kajžarji ali gostači, so upoštevani v teh družbenih skupinah, zato v pregledu strukture ne pridejo do izraza. Sorazmerno številni so bili rokodelci v večini koroških župnij. V župniji Sv. Nikolaja izven Beljaka je bilo od 132 družinskih poglavarjev 40 obrtnikov, ki so imeli tudi več pomočnikov in vajencev. Ta fara je bila v predmestju Beljaka, njeno prebivalstvo je imelo v precejšnji meri urbanski značaj. V župnijah Sv. Rupert pod Vajškro, Dvor, Šmihel nad Pliberkom in Črna je več kot 10 % družinskih poglavarjev opravljalo kakšno obrt; tudi pri nekaterih kmetih, kajžarjih in gostačih je navedena še obrt. V seznamu pliberške župnije manjka označba stanu za približno 200 družinskih poglavarjev, ki so živeli izven trga Pliberka. Popolnejši popis bi najbrž izkazal delež obrtnikov, ki ne bi zaostajal za drugimi koroškimi župnijami. V pliberški in šmihelski župniji so bili med obrtniki močno zastopani tkalci, tudi v Črni jih je bilo več. To rokodelstvo je bilo torej precej razširjeno, verjetno je imelo značaj domače obrti. Dokaj številni so bili še krojači, čevljarji in tesarji. V šmihelski župniji se je 11 kmetov ukvarjalo s pivovarstvom.

Kot so pokazali nekateri župnijski sezname, je bila obrtna dejavnost razširjena v precejšnji meri tudi na podeželju. Če se v popisih večine župnij obrtniki sploh ne omenjajo ali so redke izjeme, to ni dokaz, da jih ni bilo, temveč da popisovalci obrtne dejavnosti povečini niso ugotavljali in navajali. To nam potrjujejo, vsaj za nekatere okoliše, podatki v napovedih rustikalnih zemljišč (Bekanntnuss Tabellen), ki so jih morala zemljiška gospostva predložiti v zvezi s terezijanskimi davčnimi reformami malo pred popisom l. 1754. Po patentu od 17. marca 1749, ki je vseboval navodila za izvajanje davčne rektifikacije, je bilo treba pri podložniku profesionistu navesti vrsto njegove obrtne dejavnosti in ali ter pri katerem cehu je bil inkorporiran.²⁸ Napoved obrtne dejavnosti je bila predvidena zlasti za kajžarje in gostače. V obrazcih napovedi rustikalnih zemljišč je bila rubrika, v kateri je bilo treba označiti obrtno dejavnost zemljiškega posestnika (Handtirung oder Gewerb des Possessoris). Vendar tudi pri sestavljalcih napovedi rustikalnih zemljišč ni bilo enotnosti pri izpolnjevanju te rubrike. Ponekod je posestnik zemljišča označen le kot kmet ali kajžar, drugje pa so morebitno obrtno dejavnost, glavno ali postransko, posebej označili. V napovedih ižanskega gospostva je obrtna dejavnost podložnikov navedena le v nekaterih vaseh.²⁹ V Iški Loki je od 39 zemljiških posestnikov bilo 9 čolnarjev, na Studencu je bilo 8 čolnarjev, omenjajo se še posamezni tkalci in čevljarji; pri enem tkalcu je pripomba, da ni inkorporiran v ceh. Druge obrti se ne navajajo, tudi v večjih vaseh ni omemb o rokodelcih. Polhograjsko gospostvo je svojo napoved vestneje sestavilo. Skoraj v vsaki vasi je omenjen kakšen rokodelc, so pa tudi manjše vasice, kjer se je več podložnikov ukvarjalo z obrtjo.³⁰ V Polhovem Gradcu je bilo 45 kajžarjev; med 38, za katere je bila navedena dejavnost,

²⁸ DAS, Repr. in kom., fasc. XXVIII, Rektifikations Akten 1749.

²⁹ DAS, Bekanntnuss-Tabellen, Gorenjsko, No. 291, gospostvo Ig.

³⁰ DAS, Bekanntnuss-Tabellen, Notranjsko, No. 134, gospostvo Polhov Gradec.

je bilo 26 rokodelcev, 6 dninarjev, 2 godca, mlinar, konjač, kramar in tovarnik soli. Tkalstvo je bilo na ozemlju polhograjskega gospostva najbolj razširjena obrt; značilna dejavnost v tem okolišu je bilo tovarništvo s soljo.

Tudi napovedi rustikalnih zemljišč za druge okoliše, za katere ne razpolagamo s popisi prebivalstva, — pregledal sem napovedi nekaj večjih teritorialno bolj zaokroženih gospostev na Dolenjskem — kažejo, da se je postopek glede ugotavljanja in označevanja gospodarske dejavnosti razlikoval od gospostva do gospostva. V ribniškem gospostvu je bila skoraj pri vsakem zemljiškem posestniku, kmetu in kajžarju, označena njegova domača obrtna dejavnost, npr. lončarstvo v Rakitnici in Dolenji vasi, rešetarstvo in izdelovanje druge suhe robe v ostalih vaseh.³¹ Isto je bilo v okolišu ortneškega gospostva, kjer so poleg izdelovalcev suhe robe bili številni tovarniki.³² Na Kočevskem so, kot se zdi, omenjene le obrti, ki so bile glavna gospodarska dejavnost zemljiških posestnikov.³³ Stiško gospostvo je za svoj obširni okoliš izkazalo po vaseh le posamezne kajžarje ali gostače, ki so bili ponajveč čevljarji, krojači ali tkalci.³⁴ Dasi napovedi gospostev o rustikalnih zemljiščih niso popolne, bi jih bilo mogoče uporabiti za dopolnitev slike o razširjenosti obrtne dejavnosti tam, kjer so župnijski sezname pomanjkljivi.

Podeželsko prebivalstvo se razdeli skoraj v celoti na štiri skupine, kmete, kajžarje, gostače in posle. Ločitev na kmete in kajžarje je izvedena po tedanjem načinu razlikovanja značaja zemljiške posesti. To razlikovanje je imelo praktičen pomen v odnosih do zemljiških gospostev ter v davčnih odnosih do države, ki so jih terezijanske reforme na novo urejale. Zato bi pričakovali, da uvrščanje v eno ali drugo kategorijo ne bo delalo težav ter da bo v popolnosti izvedeno. Vendar tudi v tem pogledu pri popisovalcih ni bilo enotnosti in doslednosti. Večina ima zadevne označbe, toda v nekaterih primerih so bile opuščene, zato naš pregled ne more biti popoln. Kategorija gostačev je bila na splošno dovolj točno izkazana; kjer je označba gostača opuščena, je mogoče sklepati na pripadnost k tej skupini, ob pomanjkanju druge navedbe, po priimku, ki je drugačen od priimka hišnega gospodarja. V blejski in planinski župniji sta popisovalca tudi gospodarjeve sorodnike, npr. brate, označevala za gostače, ki so jih drugje šteli med družinske člane. Zaradi enotnosti v takih primerih popisovalčeva označba ni bila upoštevana, temveč so bili gospodarjevi sorodniki prišteti njegovi družini. Označba poslov je v glavnem zadovoljiva, tako da je ta skupina socialno in gospodarsko najbolj odvisnega prebivalstva zajeta z dovoljno natančnostjo.

Višina deleža posameznih kategorij na celotnem prebivalstvu in njihovo medsebojno razmerje po posameznih župnijah kaže precejšnje razlike tudi na področjih, kjer bi pričakovali, da se gospodarska struktura ni toliko razlikovala. Kjer te razlike zadevajo kategoriji kmetov in kajžarjev, jih je treba delno pripisati netočnosti označevanja v popisnih seznamih. V več primerih pa moremo navidezne neskladnosti razložiti z drugačno

³¹ DAS, Bekantnuss-Tabellen, Dolenjsko, No. 169, gospostvo Ribnica.

³² DAS, Bekantnuss-Tabellen, Dolenjsko, No. 159, gospostvo Ortnek.

³³ DAS, Bekantnuss-Tabellen, Dolenjsko, No. 135, gospostvo Kočevje.

³⁴ DAS, Bekantnuss-Tabellen, Dolenjsko, No. 12, samostan Stična.

usmerjenostjo gospodarstva in močnejšimi nekmetijskimi gospodarskimi panogami.

Župnije Kranjska gora, Dovje in Jesenice izkazujejo razmeroma nizek delež kmetijskega prebivalstva, visoka pa sta odstotka kajžarjev in gostačev. Za Dovje in Jesenice je to razumljivo, v obeh župnijah je bilo razvito železarstvo, ki je kajžarje in gostače zaposlovalo. V seznamu jeseniške župnije so mnogi gostači izrecno označeni kot delavci, kar je moglo pomeniti le zaposlene v fužinah. Gostači so stanovali pretežno pri kajžarjih, torej niso bili kmečki delavci. V kranjskogorski župniji je pri kajžarjih živel dobro polovica gostačev, ostali so živeli pri kmetih. Skoraj gotovo se številni kajžarji in gostači niso preživljali s kmetijstvom, temveč so si morali sredstva za preživljanje iskati v drugih pridobitnih panogah.

Podobno strukturo kot župnije v Dolini je imela gorjanska župnija, kjer je na kajžarje odpadlo več kot polovica vsega prebivalstva, najvišji delež, ki je bil dosežen v čisto podeželskih župnijah. V vaseh Grabče, Krnica in Mevkuž so bili skoraj sami kajžarji. Močno razvito kajžarstvo je moglo v tem okolišu imeti podlago predvsem v intenzivnejšem gozdnem gospodarstvu, ki je služilo takratnim železarnam na Javorniku, Savi in v Radovni. Fužine v teh krajih so potrebovale znatne količine oglja. Del prebivalstva je dobil življenjske možnosti pri delu v gozdu, žganju in tovorjenju oglja ter tudi pri kopanju in tovorjenju železne rude, ki so jo pridobivali na istem področju. Nizek odstotek poslov v gorjanski in nekaterih sosednih župnijah tudi kaže, da so prevladovala manjša kmečka posestva, katera niso potrebovala tuje delovne sile. V bohinjski župniji, kjer kmetje in kajžarji niso ločeno izkazani, so ostale skupine sorazmeroma šibke. Zaradi železarstva v Bohinju ter Stari Fužini se je verjetno tudi v tem okolišu kajžarstvo močneje razvilo, kot je to bilo na splošno v železarskih krajih. Od večine ostalih gorenjskih župnij — male župnije kot Zasip in Ovsise pustimo v nemar, ker je struktura njihovega prebivalstva glede na mal obseg preveč slučajnostna in zato ne more biti značilna — se razlikujeta župniji v Mošnjah in Podbrezju. V obeh župnijah so imeli kajžarji visok odstotek. Sodeč po nižjem deležu kmečkega prebivalstva, gostačev in poslov, ni bilo kmetijstvo glavni vir življenjskega obstoja, temveč ga je treba iskati v drugih gospodarskih dejavnostih. Nekaj eksistenčnih možnosti je dajala domača obrt, v Ljubnem je bilo npr. razširjeno lončarstvo. V župniji Mošnje so bili med kajžarji označeni trije kot rokodelci, pet pa je bilo mlinarjev, s temi navedbami obrtna dejavnost gotovo ni izčrpana. Župnija Križe je med 85 kajžarji imela 25 dninarjev, ki so bili najbrž navezani predvsem na delo v kmetijstvu. Še več je bilo dninarjev med gostači, ki so se na splošno preživljali največ z dninarstvom. V seznamu preddvorske župnije je bilo 89 gostačev-dninarjev. Čeprav v drugih župnijah tega področja ne najdemo podobnih podatkov, ker popisovalci popisanih oseb niso označevali po njihovi dejavnosti, smo upravičeni domnevati, da so tudi druge kajžarji v manjši, gostači pa v večji meri imeli dela in zaslužka v kmetijstvu. Po strukturi svojega prebivalstva sta se od drugih kranjskih župnij agrarnega značaja najbolj razlikovali Krašnja in Št. Jernej na Dolenjskem. Močan je bil v obeh župnijah delež kmečkega stanu, zelo šibko pa kajžarstvo. Tudi delež gostaš-

kega prebivalstva se je gibal v nižjih mejah. V obeh župnijah kajžarji niso bili raztreseni po vseh naseljih, temveč so bili koncentrirani le v nekaterih krajih. Skoraj vsi kajžarji v župniji Krašnja so živeli ob cesti skozi Črni graben, v Krašnji, Žirovšah, Spodnji in Zgornji Loki, v Blagovici ter v vasi Koreno, ki leži na položnem valovitem pobočju približno kilometer od Krašnje. Dasi so v vseh navedenih vaseh prevladovali kmetje, so te obcestne vasi opravljale v večji meri tudi neagrarne funkcije. Živahen promet po cesti skozi Črni graben jim je dal značaj »furmanskih« vasi, kjer se je del prebivalstva preživil s prevozništvom, gostinstvom in raznimi obrtmi. Podlaga za nastanek in razvoj kajžarstva ob cesti je bila torej dana, vasi v hribih pa so ostale popolnoma kmetске. V šentjernejski župniji je bilo kajžarstvo drugega značaja. Od 30 kajžarjev in oštetarjev jih je 20 bilo v Apneniku, Vrbovcah, Rakovniku ter Malem in Velikem Banu, razloženih naseljih na pobočju Gorjancev med vinogradi in zidanicami.³⁵ V teh naseljih izkazuje župnijski seznam le kajžarje in oštetarje — v Malem in Velikem Banu je razen desetih oštetarjev bil še gornik (Bergmeister) — šlo je torej za naselitev v vinogradih in za razvoj naselij iz vinskih hramov.³⁶ V Rakovniku je bil poleg treh oštetarjev omenjen še en gostač. Za tri v seznamu izkazane oštetarje kraja bivanja ni bilo mogoče lokalizirati, toda tudi eden izmed teh je bival na »Novi gorici (Neuberg) pri vinogradu«. Sedem oštetarjev je poleg 11 kmetov navedenih v vasi Drama, ležeči na Krškem polju in svetu, ki je bil izpostavljen poplavam. Verjetno gre v tem primeru za naselitev na gmajni. Skupen pašnik se je ohranil do zadnjega časa, še pred dvema desetletjema je vas imela črednika.³⁷

Podatki o številu kmetov in kajžarjev manjkajo za ižansko in polhograjsko župnijo ter tedanjo vikariato vrhniške župnije, ker popisovalci niso označevali družinskih poglavarjev po značaju njihove zemljiške posesti. Napovedi rustikalnih zemljišč ižanskega gospostva kažejo, da je bilo kajžarstvo na Ižanskem sorazmerno manj razširjeno, kajžarji niso dosegali niti tretjine števila kmetov, ako štejemo med kajžarje vse, ki so bili v posesti domca (Hofstatt).³⁸ Skoraj polovica vseh ižanskih kajžarjev je živela na Studencu, ostale pa najdemo v vaseh na robu Barja, vasi v hribih so bile brez kajžarjev. V rustikalnih napovedih so bili sicer tudi posestniki domcevi označeni kot kmetje, razne kategorije podložnikov so torej nedoločno in dvournno označevali. K navedenim podatkom glede ižanskega gospostva je treba poudariti, da je ižanska župnija imela drug obseg in deloma drugačen teritorij, zato ta delež kajžarjev ni mogoče v celoti veljati tudi za župnijo. Vendar nas podatki upravičujejo do zaključka, da kajžarstvo na Ižanskem ni bilo številno. V polhograjskem gospostvu je bilo 235 kmetov in 145 kajžarjev.³⁹ V Polhovem Gradcu je bilo 45 kajžarjev, v

³⁵ Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 277 sl.

³⁶ Vilfan, n. o. m., str. 116 in 129 omenja pleterski urbar iz l. 1700, ki dokazuje, da so v tistem času živeli na gorica kajžarji na lastnih gorskopravniških zemljiščih.

³⁷ Krajevni leksikon, str. 277.

³⁸ DAS, Bekanntnuss-Tabellen, Gorenjsko, No. 291, gospostvo Ig.

³⁹ DAS, Bekanntnuss-Tabellen, Notranjsko, No. 134, gospostvo Polhov Gradec.

Horjulu 25, Vrzdencu 16 in Srednjem vrhu (Mitterberg, verjetno naselje Setnik, ki ga tvorijo zaselki Mali vrh, Veliki vrh in Zalog) 16, v Praprečah 7; kajžarji so bili v glavnem koncentrirani na nekaj krajev. Vikariati Rovte, Godovič, Hotedršica in Logatec so bili na ozemlju logaškega gospostva. Nastanek in razvoj kajžarstva na tem področju sta bila že predmet obravnave, zato se moremo sklicevati na objavljene ugotovitve.⁴⁰ Sicer se te ugotovitve nanašajo na l. 1718 kot na najmlajše stanje, kažejo pa, da se je kajžarstvo zlasti močno razvilo v Dolenjem in Gorenjem Logatcu, kjer so kajžarji znatno presegali število kmetij. Glavni vzrok močnega kajžarstva je bil velik promet na tržaški cesti, ki je sprva pospeševal tovarništvo, pozneje pa prevoznništvo v naseljih, ležečih ob tej prometni poti. Naselja v hribovitem svetu kot Žibrše in Rovte in drugi manjši zaselki, obstoječi iz kmetij v celkih niso imeli pogojev za nastanek kajžarstva, pač pa se je pojavilo v XVIII. stoletju večje število kajžarjev v Hotedršici in Novem Svetu, kar je bil verjetno rezultat delitve skupnih gozdov in pašnikov, ki so jih bili deležni do neke mere tudi kajžarji.⁴¹ Značilen za strukturo prebivalstva v nekaterih duhovnijah polhograjskega in logaškega področja je visok delež kmečkih poslov, ki ga presega župnija Razbor in se mu približujejo nekatere izmed koroških župnij; na hribovitih in močno gozdnatih tleh je bilo precejšnje število kmetij večjega obsega, ki so bile navezane na tujo delovno silo.

Podobna struktura kmečke zemljiške posesti — samotne hribovske kmetije — je prevladovala v zgornji Savinjski dolini in se izraža v podobni populacijski strukturi župnij Solčava in Luče. Solčava je bila brez kajžarjev, imela pa je visok odstotek gostačev. V seznamu župnije Luče posamezna naselja niso navedena ter so kajžarji izkazani skupno za kmeti; njihovo število po vaseh ni znano. Vendar ni dvoma, da je bila večina v Lučah, kjer je tudi po novejših podatkih ta kategorija zemljiške posesti daleč prevladovala nad kmeti.⁴² Središča ostalih župnij gornje Savinjske doline so bila tržna naselja Ljubno, Gornji grad, Rečica in Mozirje, ki so se s trško strukturo razlikovala od agrarne okolice. V župniji Ljubno je bilo 85 kajžarjev, njihovo število v trgu se ne da točno ugotoviti, ker v seznamu manjka označba krajev. Takoj za tržani, ki so popisani na prvem mestu, sledi 58 kajžarjev, katere smemo brez dvoma šteti v Ljubno, nato so razvrščeni kmetje, med katere so pomešani ostali kajžarji. Močno prevladovanje kajžarjev v Ljubnem je bilo ugotovljeno že za čas okrog l. 1600.⁴³ Tudi v trgu Gornjem gradu je živela več kot polovica kajžarjev gornjegrajske župnije, večje število jih je bilo še v Radmirju. Številni so bili kajžarji v župniji Rečica; kot je mogoče soditi po seznamu, ki sicer ne navaja krajev, je na trg odpadel le manjši del. Kajžarstvo v tej župniji je imelo podlago v lončarstvu, razširjenem v dolini Drete. V

⁴⁰ Ignacij Voje, Kajžarstvo v logaškem gospostvu. ZČ VI—VII/1952—1953, str. 650 sl.

⁴¹ Voje, n. o. m. str. 657. — Glede strukture zemljiške posesti na tem področju prim. Svetožar Ilesič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana 1950, str. 85 sl. ter priložena karta.

⁴² Krajevni leksikon, str. 167.

⁴³ Franjo Baš, Doneski k zgodovini Gornjegrajskega. II. Trg Ljubno. ČZN XXXIII/1938, str. 78 sl.

XVIII. stoletju so na tem področju šteli svojih 60—70 lončarskih rodbin, ki so živele v vaseh Pusto polje, Spodnje Kraše, Potok, Lačna vas, Kokarje, Doblatina, Trnovce ter Spodnje in Gornje Pobrežje, posamezne lončarje najdemo še v nekaterih drugih vaseh.⁴⁴ Lončarji so bili povečini brez zemlje in živine, večji del je gotovo sodil v kategorijo kajžarjev. Lončarstvo je dajalo tudi pobudo za nastanek novih domačij.⁴⁵ V mozirski župniji je izkazanih le 8 kajžarjev, štirje od teh v Loki, ostali so živeli posamezno po vaseh. Ker pa je seznam glede označbe družbenega položaja pri prebivalstvu, živem izven trga, pomanjkljiv — razen pri omenjenih kajžarjih, pri gostačih ter pri nekaj mežnarjih in rokodelcih manjka označba družbenega položaja ali gospodarske dejavnosti — je treba rezultate v tabeli presojati s pridržkom morebitne netočnosti. Malo verjetno je, da v trgu ne bi bilo kajžarjev, mogoče bi bilo treba k kajžarjem šteti tiste rokodelce, ki niso bili istočasno označeni kot tržani.

Kajžarstvo je bilo slabše zastopano v dolnjesavinjskih župnijah Braslovče in Sv. Pavel pri Preboldu, kjer so bili kajžarji raztreseni po vaseh. Seznam župnije Sv. Jurij ob Taboru ima v začetku navedenih 29 kajžarjev po vrsti, kar pomeni, da so bili koncentrirani na enem kraju. Enemu samemu je dodana označba dejavnosti, izdelovanje sit, vendar je verjetno, da je bilo med njimi več takih, ki so opravljali kakšno obrt. Popisni seznam župnije Trbovlje kajžarjev ne pozna; z izjemo župnika, mežnarjev in mlinarjev so vsi družinski poglavarji označeni kot kmetje. Značilna oblika naseljenosti v tem okolišu, poleg raztresenih naselij s samotnimi kmetijami, so bili zaselki; prevladovale so kmetije v celkih, deloma razkosanih.⁴⁶ Vendar se zdi, da je bila označba vseh družinskih poglavarjev kot kmetov presplošna in ni ustrezala dejanski diferenciranosti glede na obseg zemljiške posesti. Krajevna merila za presojanje velikosti kmetij, ki so znana za sredo XVIII. stoletja, poznajo tudi kajžarje (kočarje), kar je gotovo dokaz za njihov obstoj na tem ozemlju.⁴⁷

V župniji Griže popisani družinski poglavarji niso posamezno označeni po značaju zemljiške posesti, temveč skupinsko. Ker so v nekaterih vaseh kmetje in sogorniki izkazani skupaj, se število pripadnikov posameznih kategorij ne da točno ugotoviti. Kljub temu kažejo navedbe na pomemben delež kajžarjev. V vasi Kasaze je bilo od 39 družinskih poglavarjev 32 podružnikov. V lastnih vinogradih je živelo 15 družinskih poglavarjev — gornikov, v tujih vinogradih pa 23, ki so bili označeni kot gostači.

Nizek delež kajžarjev (v seznamu so označeni kot Gehaisler) je imela župnija Šoštanj. V trgu je bilo le malo kajžarjev, večinoma so bili raztreseni po okoliških vaseh. V župniji Sv. Ilj pri Velenju je v skupini kajžarjev upoštevanih 23 Freiholde; župnik je s tem izrazom označeval tiste, ki so bili gorskopravno podložni z vinogradom, njivo ali vrtom. Med kajžarje župnije Št. Janž na Vinski gori sem uvrstil 25 oštetarjev, 34 sogor-

⁴⁴ Baš, n. o. m. III. Zadrecki lončarji. Str. 130 sl.

⁴⁵ Baš, n. o. m. str. 138 sl.

⁴⁶ Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, str. 258 sl. — Ilešič, n. o. m. str. 88.

⁴⁷ Orožen, n. o. m. str. 262.

nikov, 5 rojenjakov in 3 viničarje — rojenjake; izraza kajžar seznam te župnije ne pozna. Med gostači je 20 viničarjev. Oštetarji in sogorniki so bili tudi med kajžarji škalske župnije, vendar predstavljajo le mal del te skupine. V trgu Velenje so bili med 16 družinskimi poglavarji trije tržani, 9 oštetarjev, 3 kmetje in mežnar, sicer so v vseh vaseh kajžarji imeli precejšen delež. V župnijah okrog Slovenjega Gradca so bili kajžarji manj številni, številnejši so bili gostači in posli. Sv. Ilj pri Slovenjem Gradcu je imel le 4 kajžarje v farni vasi. V župniji Razbor preseneča število kajžarjev glede na prevladovanje velikih samotnih kmetij na tem ozemlju. V novjšem času je število kajžarjev znatno manjše, naraslo pa je število najemnikov (gostačev).⁴⁸

V župnijah na Kozjanskem in Sotelskem je bil delež kajžarjev na splošno zelo nizek; izjema je Podsreda, kjer je bilo med družinskimi poglavarji 8 kajžarjev in 66 Freiholde ter so prekašali število kmetov. V nekaterih teh župnijah je bilo označevanje družbenega položaja pomanjkljivo ali nejasno, v pilštanski manjka označba za približno petino družinskih poglavarjev. V seznamu te župnije se kajžarji ne omenjajo, pač pa le Freiholde in sicer kot skupinski naziv za v istih vaseh popisane osebe. Večkrat so družinski poglavarji pod tem skupinskim nazivom označeni tudi kot kmetje in mnogokrat ni jasno, katere je treba šteti med kmete in katere med Freiholde. Zato bi moglo biti število pripadnikov te kategorije višje, kot je v pregledu, kjer so vsi dvomljivi primeri šteti k kmetom. Pri kmetih je štetih tudi 53 hišnih gospodarjev (Hauswirth), ki so tvorili s svojci in posli skupino 264 oseb in so bili koncentrirani v nekaj vaseh. Pravi značaj te skupine je težko opredeliti in ostaja dvomljiv. Če so jih drugače označevali in ne kot kmete, so jih skoraj gotovo od njih razlikovali bodisi po obsegu njihove zemljiške posesti, bodisi po značaju njihovega podložniškega razmerja. Najbrž gre za manjše zemljiške posestnike, ki so bili sredi med kmeti in kajžarji, mogoče celo bližji tem kot kmetom. Tudi seznam župnije Podčetrtek ima Freiholde le pod skupnim nazivom in je nekaj primerov dvomljivih, vendar ne toliko, da bi mogli bistveno vplivati na medsebojno razmerje. V župniji Sv. Peter pri Kunšperku je med kajžarji — ta izraz se v seznamu ne pojavlja — 95 svobodinov (Freimann), 40 sogornikov in 6 oštetarjev. Značilen za župnije v tem okolišu je nizek odstotek gostačev, tudi poslov je sorazmeroma manj kot drugod. Zelo nepopolna je slika župnije Bizeljsko. Individualno označeni po stanovski pripadnosti so v seznamu le duhovniki in birič (lictor), za ostale brez označbe velja splošna označba, da je njihova »conditio« »colona seu rustica«. Ni verjetno, da na območju župnije, ki leži na vinogradniškem področju in kjer je bila zemljiška posest precej razdrobljena, sploh ne bi bilo sloja, ki bi ustrežal kategoriji kajžarjev.

V koroških župnijah Črna in Pliberk je bila struktura precej ista kot v zgornjesavinjskem okolišu, kjer je prevladovala podobna posestna struktura in oblika naseljenosti. V pliberškem seznamu skoraj tretjina družinskih poglavarjev ni označenih po družbenem položaju, nekoliko manj so jih popisovalci označili le kot podložnike; v pregledu so vsi uvrščeni med

⁴⁸ Krajevni leksikon, str. 550.

kmete. Kategorija kmetov bi mogla biti zaradi tega preštevilna na škodo kajžarjev. Kajžarji so bili maloštevilni v Šmihelu nad Pliberkom, tudi delež gostačev je znatno zaostajal v primeri z ostalimi koroškimi župnijami. Župnija Vogrče izkazuje medsebojno razmerje posameznih kategorij, ki se od ostalih župnij glede deleža kajžarjev znatno razlikuje. Ker je župnija štela komaj 169 duš, je posebnost njene strukture na splošno brez pomena. Župnije med Vrbskim jezerom in Beljakom imajo sorazmeroma številnejšo kategorijo kajžarjev, za koroške župnije je značilen tudi visok delež gostačev in poslov, na katere so bili kmetje navezani glede delovne sile.

V večini župnij so bili posli številčno pomemben sloj. Manjši delež so imeli v nekaterih župnijah radovljiškega območja in na Sotelskem, drugod je njihov delež skoraj povsod presegal 10 %, v nekaterih župnijah, kjer so prevladovale večje samotne kmetije, se je ta delež dvignil tudi nad 20 % vsega prebivalstva. Nad tri četrtine poslov je bilo pri kmetih; sicer so graščinska gospodarstva imela številne posle, toda takih gospodarstev ni bilo veliko, zato je tudi skupno število njihovih poslov tvorilo le mal odstotek. Nekaj poslov so imeli kajžarji, pri gostačih so pa bili posli redke izjeme. Potreba po poslih je bila odvisna od velikosti kmetij, zemljiške posestne strukture in strukture zemljiških kategorij. Kot je mogoče presojati po popisnih seznamih, so vplivali na držanje poslov v veliki meri tudi osebni razlogi, to je v prvi vrsti število za delo sposobnih družinskih članov. Družine, ki so imele več odraslih družinskih članov, niso potrebovale tuje delovne sile v toliki meri kot družine z majhnimi otroci ali brez otrok. Kot družinski člani niso mišljeni le gospodarjevi otroci, temveč tudi njegovi bratje in sestre, mnogokrat tudi bratje in sestre gospodarjeve žene, ki so živeli in delali na kmetiji. Bili so tudi primeri, da je družina imela za delo predvsem ženske družinske člane, manjkajočo moško delovno silo so morali dati najeti posli. Obratno so si morala gospodarstva brez zadostne domače ženske delovne sile poiskati ženske posle. Na splošno so prevladovali ženski posli; več moških kot ženskih poslov so imele predvsem župnije v hribovitih okoliših s številnejšimi samotnimi kmetijami, npr. v polhograjskem in logaškem hribovju, v zgornji Savinjski dolini, v slovenjgrajskem in pliberškem okolišu.

Skoraj povsod so bili v večini kmetje, ki so imeli posle; v župnijah Smlednik, Sora, Solčava, Luče, Lipa, Skočidol in Št. Rupert pod Vajskro je odstotek kmetov s posli dosegel in tudi presegel 75 %. Najmanj kmetov, približno tretjina do polovice, je imelo posle v župnijah okrog Radovljice, v Savinjski dolini od Gornjegrajskega navzdol in na Sotelskem. Na kmetijah s posli je bil redko le po eden, navadno sta bila dva ali tudi več. Od 37 duhovnij, v katerih je povprečje na kmetijo — upoštevane so le take s posli — znašalo 2 ali več, jih je bilo 7 s povprečno več kot tremi posli. To so bile duhovnije Rovte, Godovič, Solčava, Razbor, Črna, Pliberk in Lipa.

Kmečki posli so v popisih največkrat označeni splošno kot hlapci in dekle, posebej se omenjajo zlasti pastirji in pastirice ter pestunje. Pastirji in pastirice so bili povečini otroci v starosti okrog 10 let, med njimi je bilo tudi nekaj starejših moških poslov, ki verjetno za težja dela niso bili

več sposobni. Pastirji so bili v nekaterih župnijah zelo številni; v okoliših s samotnimi kmetijami so posamezni kmetje imeli tudi po dva pastirja. V župniji Luče jih je bilo največ označenih kot ovčji pastirji. Veliko število pastirjev, poleg izkazanih so ta posel opravljali tudi družinski člani, kaže, da je bila individualna paša mogoče že bolj razširjena kot skupna. Srenjska pastirja se omenjata le v seznamu župnije Št. Vid nad Ljubljano, dasi so bili skoraj gotovo tudi v drugih okoliših. Drugo skupino otroških ženskih poslov so tvorile pestunje (Lockerin, Kindsmensch); med njimi je bila komaj šestletna deklica. Glavni pomen poslov v otroški dobi verjetno ni bil v njihovem delu kot pastir ali pestunja, temveč v zagotovitvi delovne sile za čas, ko bodo odrasli. Med pastirji in pestunjami so bile tudi sirote kajžarjev in gostačev ali pa otroci, za katere starši zaradi svoje revščine niso mogli skrbeti. Institucija otroških poslov je reševala v veliki meri vprašanje skrbstva za sirote in otroke ubožnih staršev.

V kategorijo poslov so uvrščeni tudi rokodelski in drugi obrtni pomočniki in vajenci, ki so bili ugotovljeni v nekaterih krajih, kjer so bili popisani številnejši obrtniki. To je bilo predvsem v mestih in trgih. Njihovo število pa glede v večini župnij nepopolno popisanih obrtnikov ni bilo pomembno.

Dasi je popis iz l. 1754 imel pri ugotavljanju stanovske pripadnosti precej pomanjkljivosti, nam vendar dajejo njegovi rezultati še dovolj vpogleda v takratno družbeno in gospodarsko strukturo. Ta struktura se je po posameznih župnijah in okoliših spreminjala. Kot gospodarska dejavnost, ki je preživljala največji del prebivalstva, je sicer na splošno prevladovalo kmetijstvo, kajti zaposlovalo je tudi največji del poslov, velik del gostačev in del kajžarjev. Kot družbeni sloj z zemljiško posestjo je bil kmečki stan v večini župnij relativno najmočnejši, vendar ni prevladoval v isti meri kakor gospodarska dejavnost. V mnogih župnijah, predvsem na Gorenjskem, so kajžarji kmete prekašali. Kategorija kajžarjev je bila po svojem značaju zelo heterogena. V njej najdemo manjše zemljiške posestnike, ki so se približevali kmetom, in kmetijske delavce, ki so se preživljali z dninarskim delom, poleg samostojnih obrtnikov in rokodelcev. Rezultati popisa v župnijah, kjer so zajeli tudi nekmetijsko dejavnost, ter druge ugotovitve o razširjenosti obrti kažejo, da so bili največ kajžarji, ki so se s takimi dejavnostmi ukvarjali. Gotovo so bili v njihovih vrstah podeželski kramarji, prekupčevalci in krčmarji, čeprav se sicer te dejavnosti v popisnih seznamih le redko omenjajo. Del kajžarjev, ki je sredstva za svoj obstoj dobival iz samostojne gospodarske dejavnosti, v socialnem in gospodarskem pogledu najbrž ni zaostajal za kmeti. Pri presoji kajžarstva kot gospodarske in socialne kategorije je treba upoštevati njihovo heterogenost. V manjši meri velja isto za sloj gostačev, med katerimi so tudi osebe, ki so se ukvarjale s samostojno nekmetijsko gospodarsko dejavnostjo.

Pregled po župnijah izraža v posameznih okoliših veliko raznolikost strukture in so splošne značilnosti manj vidne. Zaradi celotnejše slike so v naslednji tabeli prikazani skupni rezultati za župnije po nekdanjih deželah. V ta skupni pregled so vključene le podeželske župnije ne pa čisto mestne župnije in duhovnije s pretežno nekmetiskim prebivalstvom. Tudi

niso upoštevane župnije, pri katerih v popisnih seznamih kmetje in kajžarji niso ločeno izkazani. Od nekdanjih kranjskih župnij so zato izvzete duhovnije Bela peč, Zasip, Bohinj, Kamna gorica, Kropa, Ovsišje, Kranj, Polhov Gradec, Rovte, Godovič, Hotedršica, Logatec in Ig, od spodnještajerskih Griže, Trbovlje, Slovenj Gradec in Bizeljsko.

Posli so izkazani sicer tudi kot posebna skupina, toda pri kategorijah, v katerih so bili zaposleni.

Kranjske župnije	Družinski člani		Posli		Skupaj	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Kmetje	20 303	49,6	3 520	76,7	23 823	52,3
Kajžarji	11 807	28,8	449	9,8	12 256	26,9
Gostači	7 264	17,7	55	1,2	7 319	16,1
Ostali	1 599	3,9	565	12,3	2 164	4,7
	40 973	100,0	4 589	100,0	45 562	100,0
Spodnještajerske župnije						
Kmetje	20 093	62,8	4 088	81,8	24 181	65,4
Kajžarji	5 172	16,2	243	4,9	5 415	14,6
Gostači	4 172	13,0	13	0,3	4 185	11,3
Ostali	2 574	8,0	651	13,0	3 225	8,7
	32 011	100,0	4 995	100,0	37 006	100,0
Koroške župnije						
Kmetje	5 104	49,4	1 946	78,2	7 050	55,0
Kajžarji	1 455	14,1	84	3,4	1 539	11,9
Gostači	2 429	23,5	1	—	2 430	19,0
Ostali	1 342	13,0	457	18,4	1 799	14,1
	10 330	100,0	2 488	100,0	12 818	100,0

V pregledu upoštevane župnije predstavljajo le mal del slovenskega ozemlja. Ležijo pa na področjih, kjer so vladali različni gospodarski pogoji, pod katerimi se je izoblikovala struktura prebivalstva. Skupni rezultati, kot jih kaže tabela, so zato gotovo vsaj nekoliko značilni tudi za strukturo prebivalstva na ostalem ozemlju, morda z izjemo področja Goriške, Krasa in Slovenske Istre, za katera nam manjkajo analogne ugotovitve.

Altertums- und Gesellschaftsstruktur der Bevölkerung im vorjosephinischen Bistum Ljubljana nach der Volkszählung d. J. 1754.

Der Verf. analysiert die Angaben der Volkszählung, welche er im vorigen Jahrgang (ZČ XVI, 1962, 55—79) veröffentlichte.